

Професійні й особистісні характеристики креативного вчителя // Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне і відмінне: матер. круглого столу 20 січня 2012 м. Київ. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – С.83-91.

О.А. Дубасенюк

ПРОФЕСІЙНІ Й ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРЕАТИВНОГО ВЧИТЕЛЯ

*Дубасенюк Олександра Антонівна,
доктор педагогічних наук, професор,
Житомирський державний університет ім. І. Франка*

В статье анализируются профессиональные и личностные характеристики креативного учителя на основе изучения научных трудов зарубежных и отечественных ученых в этой сфере. Выделяются их особенности (профессиональные знания, умения, нравственные, интеллектуальные, волевые, эмоциональные качества) в работе с одаренными учениками, которые стимулируют развитие их творческого потенциала.

The article deals with the professional and personality teacher's faculties on the basis of study of scientific works of foreign and native scientists in this sphere. Their features (professional knowledge, abilities, moral, intellectual, volitional, emotional qualities) are selected in the work with gifted students which stimulate the development of their creative potential.

Ефективність роботи школи, рівень креативності освіти залежить від підготовленості вчителя до його важливої місії. Роль, яку відіграють учителі, життєво важлива для майбутніх суспільств. Професійна освіта має забезпечити педагогів креативними та якісними знаннями, вміннями й інноваційними технологіями, які стануть підґрунтям для ефективної роботи з різними категоріями дітей, зокрема, обдарованими.

Сучасні соціокультурні зміни у суспільстві потребують підвищення якості підготовки фахівців, компетентних, здатних творчо і продуктивно мислити. За цих умов до особистості вчителя, його педагогічної діяльності висуваються нові вимоги (Є.С. Барбіна, Н.В. Гузій, І.Д. Демакова, І.А. Зязюн, Н.В. Кічук, В. Г. Кремень, М.П. Лещенко, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, С.О. Сисоєва, В.О. Сластьонін, Л.О. Хомич та інші). Учитель нової генерації має бути не тільки професійно компетентним, а й бути зорієнтованим на розвиток школяра як особистості, суб'єкта власного життя. В останні роки значно актуалізувалася проблема креативності. Про це свідчать роботи зарубіжних і вітчизняних учених. Терміном «creativity» (лат.) позначають процес і продукт створення чогось нового; його суб'єкт та обставини, в яких творчий процес відбувається; чинники, які його обумовлюють. Ряд науковців тлумачать «креативність» як поняття синонімічне «творчості». Психологи розуміють креативність як здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації.

Мета дослідження: проаналізувати професійні й особистісні характеристики креативного вчителя та їх вплив на розвиток творчого потенціалу обдарованих школярів.

Серед значущих якостей креативного вчителя, який прагне розвинути здібності і схильності обдарованих дітей, можна виділити позитивну Я-концепцію, зрілість, емоційну стабільність. Чому це так важливо? Справа у тому, що нерідко основні проблеми обдарованих, дітей виникають при взаємодії з учителями. Такі учні своїми питаннями можуть поставити вчителя у безвихідне становище. Невпевнений учитель, з негативною Я-концепцією не хоче «терпіти» поведінку обдарованого учня, намагається «зрізати його», висміяти, «поставити його на місце, щоб не був зарозумним». Подібна позиція вчителя негативно позначається на особистісному та інтелектуальному розвитку дітей. Крім того нерідко вчителі переносять власні проблеми на дітей: недостатня власна емоційна стійкість і стабільність сприймається ними як виключно «невихованість» дітей, з якими педагог працює [1, С. 8-9].

Тільки креативні вчителі можуть зробити навчання захоплюючим, творчим та продуктивним для учнів, якщо їхнє власне навчання й розвиток є таким же захоплюючим, креативним і продуктивним. Сучасний учитель має стати носієм суспільного, соціального та наукового прогресу, яке пов'язане із досягненням значущих цілей, бути компетентним, обізнаним, креативним та вмілим у:

- роботі з обдарованими учнями у справедливій, та доброзичливій формі, враховуючи їх відмінності, пов'язаних з особливими потребами особистості;

- активному у навчанні, з постійним творчим пошуком, оцінюванням, застосуванням та здобуванням знань, виявляючи наполегливість і цілеспрямованість упродовж своєї професійної кар'єри;

- розвиткові та застосуванні знань, програм, методів, принципів навчання та оцінювання, які потрібні для впровадження та моніторингу ефективних і розвивальних програм для обдарованих учнів;

- впровадженні, оцінюванні та застосуванні на практиці ідей педагогіки співробітництва та партнерства з учнями, колегами, батьками, громадою та суспільними і бізнесовими структурами;

- відданості принципам етичної та юридичної відповідальності вчителя та застосуванні їх на практиці;

- розвиткові особистої філософії викладання, яка формується на рівні організацій, громади, суспільства та світового контексту освіти [5].

Якість роботи і рівень креативності вчителя є одним із найважливіших чинників, що визначає рівень досягнень обдарованих учнів. Насамперед розглянемо чинники, що є найбільш впливовими і роблять роботу педагога якісною, творчою, ефективною, значущою для досягнення навчального результату й креативного розвитку особистості.

Існують різні підходи до визначення цього поняття. Їх відмінності визначаються, як трактуванням місії освіти в суспільстві, так і тією роллю, яка відведена вчителю у її досягненні [3, С. 254; 4].

Визначимо сутність поняття «учитель, який якісно виконує свою професійну діяльність», що безпосередньо пов'язане з поняттям «креативний

учитель». Найбільш наближене до нашого розуміння поняття, яке сформульоване американськими дослідниками Л. Капланом та У. Оуінгзом. Воно розглядається у двох аспектах: насамперед підготовки вчителя та його практичної діяльності. Перший з них стосується «вхідних ресурсів», які вчитель приносить з собою до школи: його соціальне походження; розумові здібності, професійна підготовка, предмет спеціалізації у вищому навчальному закладі, рівень результатів за тестами здібностей та професійних екзаменів, освітній сертифікат та професійна ліцензія, попередній досвід професійної діяльності. Другий аспект розгляду стосується якості викладання, тобто всього того, що робить учитель для забезпечення успішності навчального процесу. Якість викладання визначається такими вміннями, як створення позитивного навчального середовища в класі, правильний вибір навчальних цілей та інструментів оцінки знань, застосування релевантних змісту навчання й особливостям учнів методик та форм організації навчального процесу, що сприяють засвоєнню навчального матеріалу на більш високому якісному рівні [7].

Позиція Л. Каплана та У. Оуінгза співпадає основними ідеями дослідження Дж. Кінга Райса, який виокремив 5 категорій вимірних індикаторів якості професійної діяльності вчителя: його досвід; програми підготовки вчителя; освітній сертифікат; напрям роботи вчителя, спеціалізація у предметній площині викладання; тестування [8].

Відтак, учитель, що якісно і творчо виконує свої професійні обов'язки – ключ до реалізації високих стандартів, на які акцентується увага в останні роки у шкільних системах розвинених країн. Ряд дослідників переконують, що якість роботи вчителя – могутній провісник учнівської успішності. Рівень підготовки вчителів є безумовно найсильнішим корелятом учнівських досягнень [7].

Розглянемо деякі положення концепції самоактуалізації А. Маслоу, які безпосередньо впливають і на розвиток креативного вчителя і які слід урахувати при побудові концептуальних положень щодо проблеми креативної освіти для обдарованих дітей. Тенденція до самоактуалізації

складає сутність, ядро особистості, тобто прагнення людини постійно втілювати, реалізовувати, опредмечувати себе, свої здібності, свою сутність. Проте реалізувати себе людина може лише у діяльності. А. Маслоу за взірць самоактуалізованих людей відносив тих, кому притаманний певний рівень особистісних звершень як у професійному, так і в особистісному житті. Вивчаючи кращих, на думку А. Маслоу, можна досліджувати межі людських можливостей. Критеріями для відбору самоактуалізованих особистостей, учений встановив відносну свободу від неврозів і найкраще використання своїх талантів, здібностей, можливостей.

А. Маслоу виділив такі характеристики самоактуалізації: прийняття (себе, інших, природи); спонтанність, простота, природність, центрованість на задачі (проблемна концентрація), наявність життєвої місії; наявність задачі, яка потребує виконання, зовнішню відносно себе мету; автономія незалежність від культури і середовища, самодостатність; містичність і досвід вищих станів; почуття співпричетності, єднання з іншими; стосовно інших людей; самоактуалізовані особистості відчувають глибоке почуття ідентифікації, симпатії, любові, справжнє бажання допомогти; більш глибокі міжособистісні відносини, що ґрунтуються на великій самовіддачі, більш повному виходу за межі свого «Я»; наявність демократичної структури особистості. Вони не помічають класових, соціальних, професійних, расових відмінностей; мають сильні моральні стандарти, концентруються на цілях, уміючи підкоряти їм засоби; їм властиве філософічне, невороже почуття гумору; самоактуалізована творчість проєцирується на весь світ і забарвлює будь-яку діяльність. Все робиться з певним відношенням до справи, з настроєм. Притаманний опір акультурації (усередненому «окультурюванню», прилученню до масової культури).

Самоактуалізація як здібність може існувати у більшості людей, але лише у незначній кількості людей, вона певною мірою звершилася. Такі люди максимально повно втілюють людську сутність. Проте самоактуалізованих людей дуже мало, менше 1%, а вчителів, що прагнуть до самоактуалізації, за

оцінкою Психологічного інституту РАО, всього від 12 до 18%. Багато людей не відчують свого потенціалу, а процес зростання вимагає постійної готовності ризикувати, помилятися, відмовлятися від старих звичок. За А. Маслоу, життя самоактуалізованої людини можна визначити як «зусилля або ривок, коли людина використовує всі свої здібності у повну силу». Автор вважає, що актуалізація людського потенціалу можлива «у суспільстві, яке сприяє» і якого практично не було ще в історії людства [2, С. 258-259].

На основі аналізу досліджень зарубіжних науковців визначено три основні фактори, що впливають на результати діяльності учнів – це педагогічні вміння, професійні характеристики та креативне навчальне середовище. Ці фактори різні за своєю природою: два з них – професійні характеристики та педагогічні вміння – чинники, які пов'язані з тим, що вчитель вносить у свою роботу. У той час, як креативне навчальне середовище є результатом роботи. Останнє дає можливість зрозуміти, як створений клімат впливає на учнівську мотивацію до навчання.

Вивчення діяльності креативного компетентного вчителя на основі досліджень сучасних американських науковців виявило такі особливості. Насамперед, вони глибоко знають свій предмет і демонструють свої професійні знання двома пов'язаними між собою шляхами. Перший - вони використовують набуті навички викладання послідовно й ефективно і творчо у процесі всієї навчальної діяльності – це креативні стратегії і методи викладання, які можна побачити, коли вчителі працюють у класах. Другий – це певні професійні характеристики, які вони демонструють, та їх інтенсивність.

Результати успішного використання предметних знань і креативних методів викладання та професійних характеристик відображується у прогресивних учнівських досягненнях.

Креативне сприятливе середовище забезпечується іншими засобами впливу, насамперед креативними професійно орієнтованими педагогічними вміннями і професійними характеристиками. Креативні вчителі очікують від учнів високі навчальні й розвивальні досягнення, визначаючи при цьому

відповідність цілей для учнів через певні форми диференціації. Це означає очікування різних результатів від учнів з різними здібностями.

Учені виділяють певні критерії відбору креативних учителів. Позитивна Я-концепція – одна з найважливіших якостей педагога, що безпосередньо пов'язана з доброзичливим ставленням до дітей (А. Комбс, Д. Д Сиск). Висока цілеспрямованість і наполегливість і ґрунтовність (Дж. Рензуллі). Учителі постійно мають прагнути до розуміння і задоволення інтересів та запитів дітей, особливо до тих, хто має неординарні здібності. Креативних учителів має вирізняти і зрілість. Ця якість не ототожнюється з віковою категорією і, за тлумачним словником, означає «стан повного розкриття здібностей, що досягається у процесі розвитку.

Відтак, *професійні характеристики* обов'язково пов'язані з особистісними, тому креативним учителям мають бути притаманні такі якості як:

- *Моральні*: чесність, альтруїзм, відданість своїй справі, відповідальність, оптимізм, безкорисливість, безпристрасність, бережливість, доброчинність, натхненність, гуманність, добродійність, дружелюбність, чуйність, турботливість, життєрадісність, високі естетичні якості, терпимість, поважливе ставлення до думки інших, прагнення до гармонії; комунікабельність. Крім того педагог має подавати приклад для наслідування; бути справжнім вихователем, а не наглядачем, мати досвід роботи з дітьми (в тому числі і власними);

- *Інтелектуальні*: високий рівень інтелектуального розвитку, широкий світогляд, гнучкий розум, гнучке мислення, здатність до генерування нових ідей, чуттєвість до протиріч, критичність мислення, здогадливність, кмітливність, замріяність, мобільність, обдарованість, оперативність, зосередженість, переконаність, ерудованість, прагнення до пізнання, прагнення до активності, вдумливість, відчувати стан натхненності, бути винахідливим, живий, активний характер; розвинене почуття гумору, але без сарказму; готовність до виконання різноманітних обов'язків, пов'язаних з навчанням

обдарованих дітей; творчий нетрадиційний світогляд; здатність до самоаналізу, самооцінки;

Крім того креативний педагог має вести збалансоване життя, турбуватися про своє здоров'є, бути енергійним [1, С. 236-237, 343-344].

Вольові: цілеспрямованість, дисциплінованість, ініціативність, стриманість, далекоглядність, готовність до перегляду своїх поглядів, постійного самовдосконалення; ґрунтовність, об'єктивність, оперативність, принциповість, сміливість, мужність, твердість, рішучість, працелюбність, упевненість, наполегливість.

Можна виділити й особливості *емоційної сфери* креативного вчителя: реалістична Я-концепція, повага до інших, емпатійне відношення до людей, терпимість до особливостей інших людей, схильність до самоаналізу, готовність ділитися речами та ідеями, наполегливість у виконанні завдання, незалежність у мисленні та поведінці, чутливість до аналізу моральних проблем, упевненість у своїх силах і здібностях, внутрішня мотивація [1, С. 265-266].

Принципово важливою умовою визнання професійної концептуальної відповідності педагога в креативній педагогічній системі є: наявність педагогічної системи, що забезпечує креативний навчально-виховний процес; відкритість педагога до нового і здатність гнучко вдосконалювати свою педагогічну систему; готовність педагога до безкорисливих проявів.

Вітчизняні науковці (Н.В. Кічук, Л.Г. Ярчук) вважають, що для творчого вчителя притаманний високий рівень творчого потенціалу, наявність системних і фундаментальних знань та вмінь, володіння прийомами організації творчої діяльності й винахідництва, сформованість адекватної самооцінки, прагнення до самоактуалізації, критичний підхід до результатів своєї діяльності, незалежність і обґрунтованість поглядів і міркувань, наявність високого рівня творчого педагогічного мислення та уяви цілеспрямованості, наполегливості у досягненні мети, віри в себе та власні можливості [6].

При цьому креативні вчителі добре розуміються на плануванні,

встановленні чіткої обґрунтованої структури і цілей кожного уроку відповідно до особливостей кожного класу та індивідуального підходу до обдарованих учнів. Творчо спрямовані вчителі застосовують різні креативні педагогічні стратегії і методи для творчого розвитку обдарованих учнів і утримання їх уваги в процесі уроку. Зі спостережень науковців видно, що компетентні вчителі більшою мірою застосовують активне розвивальне викладання: подають інформацію учням з високим рівнем якості та натхненням – уроки проходять у поштованому темпі, індивідуальна робота поєднується з диференційованою роботою, що посилює учнівське навчання через практику.

Такі вчителі прагнуть постійно виховувати і розвивати творчі здібності обдарованих учнів. Одна з найважливіших умов розвитку креативного мислення є створення творчої атмосфери: розвиток почуття психологічної захищеності і підтримки обдарованих дітей. Творчі учителі з повагою ставляться до думок обдарованих учнів і заохочують їх братися за складні задачі, розвиваючи тим самим їх мотивацію і наполегливість. Бажано клас спеціально обладнати наочністю, створити необхідне навчально-методичне, комп'ютерне забезпечення, яке використовує не лише вчитель, але й учні. Учитель фактично стає консультантом і помічником обдарованих учнів, залишаючи за собою функцію контролю, тим самим надаючи можливість учням самостійно будувати творчий процес, у якому можна виділити три етапи: учень ставить задачу і збирає необхідну інформацію, розглядає її з різних боків, доводить почату роботу до завершення.

Креативні вчителі володіють стратегією вміння продуктивно взаємодіяти з учнями (учнівський менеджмент), тобто створювати умови, щоб учні відчували психолого-педагогічну підтримку. Ця стратегія означає використання максимуму часу для учнів, щоб зосередитися на завданні - максимізація їх навчальних можливостей. Учителі керують часом та засобами, що сприяє вихованню і якісному навчанню обдарованих учнів. Досягти управління класом можна лише за таких умов: чітка структура кожного уроку, повне використання спланованого часу і разом з тим створення сприятливого

креативного середовища умов для розвитку творчих здібностей учнів.

Крім того креативний учитель володіє комплексом методів і засобів, що забезпечують суб'єкт-суб'єктні відносини педагога і учня, і які підвищують мотивацію до навчання. Він також використовує такі методи, прийоми, засоби, завдання, приклади, що розвивають асоціативне, абстрактне, метафористичне мислення школярів. Такий підхід сприяє формуванню міждисциплінарних зв'язків. Творчий учитель володіє відповідними методами і засобами контролю й оцінювання рівня розвитку творчих здібностей учнів. В навчальний процес постійно включаються творчі ігри, навчальні творчі завдання, головоломки. Наводяться приклади роботи («секрети творчості») великих творців у техніці, науці, освіті, мистецтві.

Усі вчителі демонструють захоплення навчанням, забезпечуючи стимулююче середовище класу, перевіряючи розуміння і впроваджуючи практичну роботу класу, групи та індивідуальну роботу для визначення навичок та знань обдарованих учнів. Креативні вчителі відрізняються високим рівнем гнучкості, що проявляється не тільки у школі, класі, а й за їх межами.

Підкріплюючи свою лідерську роль, креативні вчителі мають добрі стосунки з іншими. Сюди входять такі чинники, як розуміння інших, взаємодія та робота у команді. Педагоги прагнуть розуміти обдарованих учнів та інших суб'єктів освіти і виховання. Креативні вчителі мають вплив на учнів. Для досягнення позитивних освітніх результатів учителі часто застосовують опосередкований вплив, тобто через інших (родина, друзі).

Таким чином, разом зі своїм глибоким розумінням предмету або спеціалізації, вчитель виступає як фактор впливу на обдарованих учнів і на те, як вони справляються з навчанням.

Наше дослідження свідчить, що креативні вчителі застосовують свої знання, вміння створювати позитивне навчальне середовище у своїх класах, яке сприяє розвитку природних задатків і схильностей учнів, що максимізує можливості навчання, в яких обдаровані учні добре мотивовані на навчання.

Таким чином, ефективність роботи креативного вчителя зумовлена

високими професійними й особистісними показниками, вміннями створювати у навчально-виховному процесі креативне середовище, організувати креативно-діалогове навчання, впроваджувати інноваційні засоби, методи та прийоми навчання, що стимулюють розвиток творчого потенціалу обдарованих учнів.

Література:

1. Одаренные дети: /пер. с англ. /общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; Предисл. В.М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
2. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: «Соврем. Слово», 2005. – 720 с.
3. Сбруєва А.А. Тенденції реформування середньої освіти розвинених англomовних країн в контексті глобалізації (90-ті роки ХХ ст. - початок ХХІ ст.): Монографія. - Суми: ВАТ «Сумська обласна друкарня». Видавництво «Козацький вал», 2004. - С 252-254..
4. Фернандо Раймерз, Ноел Мак-Гінн. Компетентний діалог: використання досліджень для формування світової освітньої політики. - Л.: «Літопис», 2004. – С 75-80.
5. Фуллан М. Сили змін. - Л.: «Літопис», 2000. – С 195-196.
6. Яренчук Л.Г. Збагачення творчого потенціалу майбутнього вчителя технологій – актуальна проблема професійної освіти / Л.Г. Яренчук // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім.. К.Д.Ушинського : зб. наук. праць : спецвипуск. Одеса. – 2010. – С.379-384.
7. Kaplan L., Owings W. Teacher quality and student achievement: Recommendations for principals//NASSP Bulletin. - 2001. - P. 4-12.
8. Jennifer King Rice. Teacher Quality. Understanding the Effectiveness of Teacher Attributes // Economic Policy Institute.

Прізвище, ім'я та по батькові	Дубасенюк Олександра Антонівна
Вчений ступінь, вчене звання	Доктор педагогічних наук, професор
Установа	Житомирський державний університет імені Івана Франка
Посада	Професор кафедри педагогіки
Адреса	

Телефон	0967338165
E-mail	dubasenyuk@ukr.net
Напрямок роботи конференції	Методичні проблеми діагностики, моніторингу динаміки та прогнозування розвитку інтелектуальної, академічної та творчої обдарованості
Повна назва доповіді	Професійні й особистісні характеристики креативного вчителя